

VI. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОНАВСТВО

УДК 343.341

Волощук Оксана Троянівна
*к.ю.н., доцент, завідувач кафедри
міжнародного та митного права
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

Воробчак Андрій Романович
*в.о. директора Чернівецького юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджуються та аналізуються проблеми, які виникають при здійсненні антитерористичної діяльності. Акцентується увагу на тому, що складно знайти баланс у дотриманні прав людини при здійсненні антитерористичних заходів правоохоронними органами. Часто відбувається порушення прав людини. Зроблено висновок про те, що боротьба з тероризмом та захист прав людини – цілі, які не можуть конфліктувати між собою. Вони доповнюють і взаємно підсилюють один одного, тому при вжитті заходів, спрямованих на припинення терористичної діяльності. Держави зобов'язані дотримуватися ключових принципів і норм міжнародного права, а також конкретних зобов'язань, прийнятих у зв'язку з участю в міжнародних угодах з прав людини.

Ключові слова: тероризм, терористичний акт, права людини, обмеження прав людини, протидія тероризму.

В статье исследуются и анализируются проблемы, возникающие при осуществлении антитеррористической

деятельности. Акцентируется внимание на том, что сложно найти баланс в соблюдении прав человека при осуществлении антитеррористических мероприятий правоохранительными органами. Часто происходит нарушение прав человека. Сделан вывод о том, что борьба с терроризмом и защита прав человека - цели, которые не могут конфликтовать между собой. Они дополняют и взаимно усиливают друг друга, поэтому при принятии мер, направленных на прекращение террористической деятельности. Государства обязаны соблюдать ключевых принципов и норм международного права, а также конкретных обязательств, принятых в связи с участием в международных соглашениях по правам человека.

Ключевые слова: терроризм, террористический акт, права человека, ограничения прав человека, противодействие терроризму.

In the article, problems that arise in the implementation of anti-terrorist activities are investigated and analyzed. Attention is drawn to the fact that it is difficult to strike a balance in respecting human rights when conducting anti-terrorist activities by law enforcement agencies. There are often human rights abuses. It is concluded that the fight against terrorism and the protection of human rights are goals that cannot conflict. They complement and mutually reinforce each other, therefore, when taking measures aimed at ending terrorist activities. States are bound to abide by the key principles and norms of international law, as well as the specific commitments made in connection with participation in international human rights treaties.

Keywords: terrorism, act of terrorism, human rights, restriction of human rights, counteraction to terrorism.

Постановка проблеми. Одним із жаяіть XXI століття є тероризм, який набувши транснаціонального характеру, перетворився на загальнолюдське лихо, яке становить одну із найбільш серйозних загроз для міжнародного миру і безпеки, є відповідно головною загрозою фундаментальним правам людини. Сьогодні дедалі більше країн зазнають

широкомасштабних терористичних актів з масовими наслідками у вигляді людських жертв. З кожним роком збільшується кількість країн, які потерпають від терористичних актів (Франція, США, Туреччина, Великобританія, Іспанія, Греція, Північна Ірландія, Індія, Ірак, Індонезія, Куба, Ліван, Кенія, Палестина, Ізраїль тощо). Це явище сьогодні торкається майже кожної людини, що живе на Землі. Як видається, протистояти цій загрозі можна лише об'єднавшись. Тому потрібно всіляко підтримувати зусилля урядів всіх країн, всієї світової спільноти в протидії тероризму в усіх його проявах, та забезпеченні невідворотності покарання терористів у будь-якій країні, у будь-якій точці земної кулі, адже тероризм завжди пов'язаний із грубими порушеннями основних прав людини.

Аналіз дослідження даної проблеми. Як зарубіжні, так і вітчизняні науковці, враховуючи тенденцію до збільшення терористичних актів в сучасному світі, модифікації та трансформації цього феномену, набуття якісно нових рис, не притаманних йому раніше, активно звертають свою увагу на окреслену проблематику. Так, серед ґрунтовних зарубіжних досліджень слід виокремити доробки Б. Дженкінс, У. Лакера, А. Шмідта, Й. Александера, Дж. Белла, Б. Крозьє, Л. Діспо, Л. Бонанате, Г. Ньюмана, Д. Вертона, Р. Жакара, Р. Рубінштейна тощо. У вітчизняній юридичній науці окремі аспекти проблеми боротьби з тероризмом розглянуті у працях М. О. Баймуратова, В. Г. Буткевича, М. В. Буроменського, В. Н. Денисова, В. М. Репецького, М. Ю. Черкеса. На окрему увагу заслуговують праці на рівні монографічних досліджень: В. Ф. Антипенка («Боротьба з сучасним тероризмом: міжнародно-правові підходи», «Сучасний тероризм: стан і можливості його попередження (кримінологічне дослідження)», «Тероризм: кримінологічна та кримінально-правова характеристика»), В. Вітюка («Про поняття «міжнародний тероризм»), В. А. Ліпкана («Тероризм і національна безпека України»), Д. Й. Никифорчука, М. М. Руденка спільно з В. А. Ліпканом («Боротьба з тероризмом»). Незважаючи на таку велику кількість досліджень, присвячених феномену тероризму, потрібно відмітити, що проблема тероризму усе ж залишається

відкритою через складність і неоднозначність самого явища, а це, безумовно, вимагає якісно нових наукових досліджень, які б врахували сучасні тенденції вчинення терористичних актів.

Метою статті є дослідження та аналіз проблем, які виникають при здійсненні антитерористичної діяльності в контексті дотримання прав людини.

Виклад основного матеріалу. Під час протидії тероризму є важливим дотримання прав людини. Одна з основних проблем, що розглядаються в літературі, що обговорює проблеми демократичної відповіді тероризму - це те, що демократії може бути завдано шкоди або вона буде скасована при надмірній реакції держави.

Як правило, при відносно невеликій інтенсивності терористичного насильства будь-які обмеження демократичних свобод в суспільстві сприймається вкрай негативно, як використання державою несприятливої ситуації свобод для того, щоб посилити своє втручання в особисте життя громадян, полегшити для себе контроль за їх діями і знизити планку вимог до себе.

Багатовікова боротьба прогресивних сил суспільства за основні права і свободи громадян, привчила ставитися вкрай негативно до будь-якого їх обмеження, нехай навіть тимчасового і вимушеного. Як зазначав свого часу Бенджамін Франклін: «Той, хто жертвує свободою заради спокою, не заслуговує ні свободи, ні безпеки». Разом з тим, ще з давніх часів визнавалися право і обов'язок держав використовувати всі можливі засоби для захисту суспільства від злочинних посягань на благо останнього. Однак часто інтенсивність терористичного насильства змушує державу до рішучих заходів, які можуть викликати неоднозначну оцінку як усередині держави, так і у міжнародного співтовариства. Особливо жорстка реакція на такі обмеження в суспільствах, які пережили тоталітарні режими. Так, терористичні акти у ФРН на початку сімдесятих стали можливими тому, що федеральна система безпеки була неефективна і не втручалася в питання забезпечення земель, можливість обмеження прав і свобод нагадувала про колишні режими. Пережила епоху маккартизму і скандал Вотергейта

Америка більш ніж коли-небудь насторожено ставилася до будь-яких обмежень свобод громадян навіть перед загрозою тероризму з тієї причини, що вважала це більш згубним для демократії, ніж наслідки тероризму. Разом з тим, згідно Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод [4], саме офіційно зафіксована ситуація воєнного чи надзвичайного стану може служити виправданням призупинення більшості відповідних прав і свобод. Стаття 15 «Відхилення від зобов'язань під час війни або іншого надзвичайного стану» говорить: «Під час війни або іншого надзвичайного стану, що загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цією Конвенцією тільки в тій мірі, в яких вимагає гострота обставин, при тому, що такі заходи не є несумісними з її іншими зобов'язаннями за міжнародним правом». Про відповідне рішення, введені заходи і причини їх вжиття, а також про скасування їх і відновлення інформується Генеральний секретар Ради Європи. Таким чином, стаття 15 допускає обмеження лише за наявності необхідних умов, визначених Конвенцією, і відповідно до встановленої процедури.

З моменту вступу Конвенції в силу, держави-члени зареєстрували свої застереження про право відступу від ст. 15. Так, наприклад, Великобританія, зробила застереження (про правила затримання та арешту) щодо застосування Акта про попередження тероризму (1989). Правда приводом до такого застереження послужила констатація Європейським судом з прав людини порушення Урядом Великобританії статті 5, полягає в тому, що без пред'явлення звинувачень або надання відповідних процедурних гарантій, особи, підозрювані в участі в «терористичній» діяльності, були піддані взяттю під варту (*Справа Броуган та інші проти Великобританії (1988)*) [3, с. 508-538]. Туреччина зареєструвала своє перше право відступу від положень Конвенції в 1961 р. щодо всієї своєї території. Згодом турецький уряд анулював своє право відступу, але ввів нове, яке стосується тільки певних міст і розповсюджується тільки на певні періоди. Греція зареєструвала своє перше право відступу після державного перевороту в квітні 1967 р., а потім

кілька інших, і так аж до 1969 р., коли грецький уряд вийшов з Конвенції. Незабаром після цього Греція вийшла з Ради Європи, але пізніше знову приєдналася до цієї організації. А в 1974 р. знову приєдналася до Конвенції. Республіка Ірландія двічі скористалася своїм правом відступу у зв'язку із застосуванням Акта про надзвичайні повноваження [2, с.103].

Потрібно відмітити, що останнім часом значно змінився сам погляд на демократичні заходи захисту державного ладу. На думку професора Е. Йессе, концепція «войовничої демократії», яка підтримується в деяких країнах, і означає розумне застосування силових методів у правовій державі для захисту демократичних прав і свобод, базується на наступних принципах: проголошення і відстоювання державою пріоритетних цінностей, що відображають інтереси більшості населення; надійний державний захист проголошених цінностей; превентивний їх захист правовими та іншими засобами від можливих загроз [9, с. 91-92].

Як бачимо, дана концепція має превентивний характер - нею передбачається обмеження демократичних свобод у разі потреби для захисту пріоритетних цінностей суспільства. Власне орієнтація на перевагу таких цінностей перед окремими свободами і правами закріплена і в Європейській конвенції про захист прав і свобод громадян [7, с. 37-38] (а також у Пакті про громадянські права і свободи та Загальній декларації прав людини). Так, проголошені нею права на свободу думки, совісті і релігії (стаття 9), право на свободу вираження своєї думки (стаття 10) і право на свободу мирних зборів і свободу асоціації з іншими (стаття 11), можуть піддаватися обмеженням, встановленим законом і необхідним у демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, охорони громадського порядку, здоров'я і моральності, або для захисту прав і свобод інших осіб. А останні два також і в інтересах національної безпеки та з метою запобігання заворушенням і злочинам. Крім того, обмеження прав, пов'язаних зі свободою вираження своєї думки може мати місце (при обов'язковій наявності такої можливості в законодавстві) в інтересах забезпечення територіальної цілісності, захисту репутації або

прав інших осіб, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Аналогічні підстави обмеження встановлює Європейська конвенція про свободу думок і передачі інформації [9, с. 96].

У разі боротьби з тероризмом питання обмежень можливого негативного впливу преси на хід контртерористичної операції викликає надзвичайно багато суперечок. Варіанти регламентації поведінки засобів масової інформації в подібних ситуаціях можуть бути самими різними: від введення професійних кодексів поведінки самим журналістським співтовариством до неофіційних угод з урядом і жорсткої регламентації в законі. Приклад жорсткої законодавчої позиції щодо обмеження можливостей перетворення терористами преси в свою трибуну продемонстрував Уряд Ірландії, який заборонив трансляції інтерв'ю з представниками заборонених організацій. У ФРН теж діють певні обмеження. Так, німецька преса, при викраденні німецького дипломата Шлейєра в Стокгольмі за запитом уряду була обмежена інформацію про дану справу. Тим самим терористів позбавили однією з основних їхніх цілей - публічності. Прохання уряду і Федерального бюро розслідувань про бойкот ЗМІ інформації про викрадення була підтримана Національною Радою Преси в Німеччині. Видавці прийняли рішення давати новини у відповідності з певними стандартами, а саме: оберігати життя заручників, не заважати слідству і не давати терористам театральної сцени для пропаганди. Зовсім по-іншому відбувалися події захопленні в 1990 р. в коледжі в Берклі (штат Кароліна, США) 33 заручників. Тоді терорист по телевізору спостерігав всі дії поліції. Повідомлення же репортера про наближення початку штурмової операції викликало заяву терориста про негайний розстріл одного із заручників.

Слід також підкреслити, що за останні десятиріччя в цілому ряді держав Австрії, Бельгії, Канаді, США, а також Радою Європи, були прийняті загальні принципи підтримки ЗМІ суспільно-моральних норм. Причому більшість організацій, пов'язаних з новинами, добровільно погодилися з керівними

принципами. Компіляція їх основних пунктів може бути представлена наступним чином: 1) висвітлення новин має бути обмежено фактами; 2) чутки і спекуляції не повинні повідомлятися; 3) будь-які зусилля повинні робитися для уникнення сенсації подій і особлива увага має приділятися тому, щоб уникнути використання образливої фразеології; 4) прямий ефір повинен уникатися в більшості випадків, оскільки він часто надає терористам передоговану платформу. Однак це не виключає репортажів з місця подій, якщо тільки вони не даються в прямому ефірі; 5) не повинно даватися ніякої інформації, яка могла б допомогти терористам у вчиненні їх злочинів. Ці керівні принципи, однак, тільки частина відповіді. Як визнав Девід Енебл з *Christian Science Monitor*, потрібне більш, ніж самообмеження засобів масової інформації. ЗМІ необхідно робити більш інтенсивні зусилля по введенню більшого мір балансу в репортажі про насильство і тероризм. Однак не можна сказати, що оскільки у ЗМІ та державних органів, які здійснюють боротьбу з тероризмом різні завдання й інтереси при висвітленні відповідних контртерористичних операцій, і значить різні уявлення про межі втручання держави у діяльність представників преси, - вони не можуть взаємодіяти з метою досягнення оптимального балансу між правом громадян на отримання своєчасної та достовірної інформації та інтересами захисту права громадян (заручників, співробітників спецслужб, задіяних в операції) на життя.

У цьому зв'язку, аналізуючи наявний передовий досвід з даної проблеми, начальник управління по захисту конституційного ладу та боротьби з тероризмом КДБ Республіки Білорусь О. А. Чернишов вказує на необхідність дотримання компетентними органами наступних принципів взаємодії з ЗМІ: 1) прагнути не контролювати, а впливати на ЗМІ шляхом регламентування відносин з ними з точки зору надання їм апробованої інформації, що не завдає шкоди справі, проведеним операціям; 2) головна мета, яка ставиться при підготовці до переданої в ЗМІ інформації: не завдати шкоди людям, які беруть участь в операції, що проводиться, будь це захоплені заручники або оперативні працівники; 3) пресі

пропонується і друга головна теза для поширення серед громадськості: держава не може дозволити шантажувати себе кому б то не було; 4) в окремих випадках, особливо якщо це пов'язано з потенційними жертвами, можливе звернення з боку адміністрації до представників преси з проханням не торкатися певних аспектів або тем, пов'язаних із здійснюваними заходами. У даному випадку мова йде про створення певного клімату, а також про моральну відповідальність журналістів [10, с. 88-89].

Але, безсумнівно, які б жорсткі правові або політичні обмеження в даному питанні не робилися з боку влади, одну з основ політики недопущення використання терористами преси в своїх злочинних (у тому числі пропагандистських) цілях повинен скласти компромісний (з урахуванням інтересів і преси, і влади) етичний кодекс поведінки ЗМІ при висвітленні подій, безпосередньо пов'язаних з діяльністю терористів і протидією їм компетентними органами.

Взагалі відправною точкою при вирішенні питання про обмеження прав окремих осіб, особливо права на недоторканність приватного життя служить баланс інтересів індивіда і суспільства. На думку А. Г. Спіркіна, «право - необхідна умова здійснення свободи вільних громадян у суспільстві. Але якщо людина хоче бути вільною, вона повинна обмежити свою свободу фактом свободи інших, а це і є власне правове відношення. Право є щось святе вже тому, що воно є вираженням ідеї свободи, ідеї законпорядку в житті суспільства» [8, с. 602].

Пріоритет принципу поваги особистості до прав суспільства часто закріплюється конституційно. Наприклад, в Основному законі ФРН передбачається, що громадяни володіють основними правами, але вони обмежуються нормами проживання у спільноті, тобто стаття 2 визнає за кожним право «на вільний розвиток його особистості» в тій мірі, в якій це «не порушує прав інших осіб і не посягає на конституційний лад або моральний закон» [5, с. 181].

У плані обмежень особистих прав європейські держави традиційно роблять акцент на важливості та можливості поліцейського і державного втручання в особисте життя

людини, якщо існує більша загроза – суспільству. Як вважає директор лондонського відділення *Privacy International* Симон Девіс: «Культура шанобливого ставлення до уряду в Європі дає можливість порушувати права швидше уряду, ніж громадянам». Він наводить як приклад Голландію, що має репутацію найбільш вільної країни в Європі, де громадяни, по суті, перебувають під дуже жорстким контролем: вони зобов'язані мати *SoFi* - соціально-фінансовий номер для сплати податків та встановлення особи; голландська поліція за рік встановлює в середньому в чотири рази більше підслуховуючих пристроїв, ніж усі федеральні органи США. Як зазначає Девіс, «голландці дуже толерантні люди і тому система спостереження діє ефективно. Про голландську модель мріють всі правоохоронні органи» [1, с. 46].

При цьому потрібно розуміти і те, що існуючий зазвичай в суспільстві у воєнний час перед обличчям масштабної загрози консенсус щодо можливого обмеження або зупинення громадянських прав і свобод, в ситуації тероризму досягається набагато складніше і залежить від усвідомленого суспільством рівня загрози з боку тероризму.

За словами колишнього члена федеральної комісії з торгівлі Роберта Піфотскі – одного з найбільш активних захисників принципу недоторканності особистого життя - «11 вересня багато змінило. У суспільстві, що охороняє особисте життя, терористи відчують себе як риба у воді. І якщо для того, щоб виявити їх, необхідно в чомусь поступитися цією недоторканністю, більшість готова сказати: «Добре, ми згодні» [6, с. 41].

Приклад США та інших західних країн перед обличчям терористичної загрози наочно підтверджує правило, згідно з яким порушення громадянських свобод повинно досліджуватися у ставленні до фундаментальної свободи самозбереження і збереження політичної системи в рамках якої ці та інші свободи взагалі мають смисл. Це передбачає, що взаємини між тероризмом, розвідкою і громадянськими свободами – це питання балансу.

Висновки. Отже, тероризм в сучасному світі набув рис транснаціонального характеру, образ глобального явища, що загрожує світовій безпеці. Примітно, що останнім часом у багатьох зарубіжних країнах простежується тенденція - чим краще у держав йде справа з правами людини, тим менш висока для них ймовірність зіткнутися з проблемами внутрішньодержавного тероризму. За аналогією, держави, міжнародні відносини яких в найбільшій мірі узгоджуються з цілями і принципами Статуту ООН, швидше за все в найменшій мірі виявляться порушеними міжнародним тероризмом. Відтак з усією очевидністю напрашується висновок про те, що зменшенню випадків тероризму сприяє повне здійснення прав людини і практика проведення справжніх демократичних перетворень по всьому світу, причому як між державами, так і в рамках кожної держави. Необхідно всіляко прагнути до забезпечення більш чіткого здійснення та дотримання прав людини. Адже права людини не є чимось другорядним для успішної кампанії проти тероризму. По суті, саме вони є ключем для забезпечення справжнього успіху у цій життєво важливій та невідкладній боротьбі. Також потрібно розуміти і те, що боротьба з тероризмом та захист прав людини - цілі, які не можуть конфліктувати між собою. Це цілі, які доповнюють і взаємно підсилюють один одного, тому при вжитті заходів, спрямованих на припинення терористичної діяльності, держави зобов'язані дотримуватися ключових принципів і норм міжнародного права, а також конкретних зобов'язань, прийнятих у зв'язку з участю в міжнародних угодах з прав людини. Ці принципи, норми і зобов'язання і визначають межі допустимих законних дій влади, спрямованих на боротьбу з тероризмом.

Література:

1. Джон Россант. Должны ли США поступать также, как Европа? // Профиль. 2001. № 41. С. 44-49.
2. Донна Гомиен. Путеводитель по Европейской Конвенции о защите Прав Человека // Страсбург, Совет Европы, Служба публикаций и документации. 1994. С. 100-107.
3. Европейский Суд по правам человека. Избранные решения: В 2-х т. Т. 1 / Председатель редакционной коллегии доктор

юридических наук, профессор В. А. Туманов. М. : Издательство НОРМА, 2000. 636 с.

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс] : Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004

5. Конституции государств Европейского Союза. М., 1999. 736 с.

6. Майк Франс, Хитер Грин и др. Главная тема. Личная жизнь в эпоху террора: выслеживая террористов, службы безопасности будут шпионить и за вами // Профиль. 2001. № 41. С. 40-46.

7. Сборник документов Совета Европы в области защиты прав человека и борьбы с преступностью // Сост. Москалькова Т. Н. и др. М. : Издательство «Спарк», 1998. 455 с.

8. Спиркин А. Г. Философия: Учебник. 2-е изд. М. : Гардарики, 2001. 735 с.

9. Хлобустов О. М., Федоров С. Г. Терроризм: реальность сегодняшнего состояния // Современный терроризм: состояние и перспективы. Под. ред. Е.И.Степанова. М. : Эдиториал УРСС, 2000. С. 91-96.

10. Чернышев О. А. Принципы использования средств массовой информации в борьбе с терроризмом // Консолидация усилий правоохранительных органов стран СНГ - основа противодействия транснациональной преступности: сборник материалов III между-практ. конф., сост. 21-22 марта в г. Минске. Изд-во «Тэхналопя». Минск. 2001. С. 88-89.

УДК 341.174

Колесник Вікторія Юріївна

асистент кафедри міжнародного та митного права

Чернівецького юридичного інституту

Національного університету

«Одеська юридична академія»

ПАРТИКУЛЯРНИЙ РІВЕНЬ МІЖНАРОДНОЇ КООПЕРАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ ОСВІТИ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА НАПРЯМИ

Стаття присвячена вивченню особливостей міжнародно-правової співпраці Європейського Союзу та третіх держав із